

Гістарыяграфія Казацка-сялянскай вайны 1648–1651 гг. на Беларусі

С. А. ЧАРОПКА

Дадзены артыкул прадстаўляе сабой даследаванне поглядаў айчынных, расійскіх, украінскіх, польскіх, літоўскіх гісторыкаў адносна Казацка-сялянскай вайны на Беларусі 1648-1651 гадоў.

Гісторыя Беларусі вельмі багатая на падзеі, а XVII ст. займае ў гэтым сэнсе асаблівае месца. Кардынальныя змены ў палітычным і сацыяльна-эканамічным жыцці, якія адбыліся ў другой палове XVI ст., праявіліся ў выглядзе глыбокага ўнутры- і знешнепалітычнага крызісу XVII ст. Справакаваная падзеямі на Украіне Казацка-сялянская вайна, якая разгарнулася на Беларусі ў 1648-1651 гг., адыгрывае ў гэтым сэнсе асаблівую ролю. У Казацка-сялянскай вайне перапляліся такія з'явы, як уварванне украінскіх казакоў на Беларусь і грандыёзнае па сваёй сутнасці сялянскае паўстанне, якое стала вынікам зліцця сацыяльных, нацыянальных, рэлігійных, культурных супярэчнасцей у адзіны комплекс. Паўднёвая і ўсходняя часткі Вялікага княства Літоўскага – беларускае Палессе і Падняпроўе пераўтварыліся ў арэну барацьбы паміж двума варагуючымі бакамі. Казацка-сялянская вайна 1648-1651 гг. займае надзвычайна важнае месца ў разгортванні далейшай барацьбы з удзелам іншаземных дзяржаў, якая працягвалася ў другой палове XVII ст.

Праблема вывучэння Казацка-сялянскай вайны 1648-1651 гг. на Беларусі застаецца дастаткова актуальным пытаннем да гэтага моманту, таму што сама ацэнка характара вайны з'яўляецца вельмі дыскусійнай да сённяшняга дня і нават у айчыннай гістарыяграфіі існуе далёка не адзіная трактоўка гэтай падзеі. Больш глыбокага даследавання патрабуе рэлігійны фактар у Казацка-сялянскай вайне, у прыватнасці – пазіцыя пратэстанцкай часткі грамадства ВКЛ адносна падзей 1648-1651 гг.; нацыянальны фактар у барацьбе супрацьлеглых бакоў, у прыватнасці – стаўленне татарскага насельніцтва ВКЛ да супрацьлеглых бакоў; фактар духоўнай культуры як ідэалагічнага арыенціра варагуючых бакоў і шмат іншых фактараў. Неабходна зрабіць спробу пераасэнсавання дзеянняў кожнага з удзельнікаў сацыяльнага канфлікту, каб падысці да галоўнай мэты прафесійнага даследчыка – найбольш аб'ектыўнага асэнсавання і дэманстрацыі адкрытаму грамадству сваіх высноў адносна вывучаемай праблематыкі.

Актуальнасць праблеме вывучэння прычын, разгортвання падзей і вынікаў Казацка-сялянскай вайны 1648-1651 гг. для Беларусі дадае і такая акалічнасць, як з'яўленне ў нашай краіне ў сённяшні дзень некалькіх казацкіх арганізацый, як напрыклад ГА “Беларускае казацтва” або ГА “Усебеларускае аб'яднанае казацтва”, якія спрабуюць знайсці карані казакага руху на беларускай зямлі, пры гэтым час з'яўлення тут казацкай арганізацыі бачаць менавіта ў ліхалецці сярэдзіны XVII ст.

Вывучэнне праблемы Казацка-сялянскай вайны 1648-1651 гг. на Беларусі патрабуе ґрунтоўнага даследавання гістарычных крыніц і гістарыяграфічнай літаратуры, бо толькі ўсебаковая сістэматызацыя і аналіз матэрыялу могуць даць адносна поўны комплекс звестак, шырокі спектр думак і меркаванняў адносна даследуемай праблематыкі. Зыходзячы з гэтага, у якасці мэты прадстаўленай работы прадстаўляецца сістэматызацыя і аналіз гістарыяграфічнай спадчыны праблемы Казацка-сялянскай вайны 1648-1651 гг. на Беларусі. Для дасягнення прадстаўленай мэты неабходна вырашыць наступныя задачы: вылучыць асноўныя навуковых даследаванняў прысвечаных Казацка-сялянскай вайне і даць характарыстыку найбольш важным даследаванням па дадзенай праблематыцы.

Пры першапачатковым знаёмстве з праблемай вывучэння падзей Казацка-сялянскай вайны ствараецца выгляд наяўнасці дастаткова шырокай гістарыяграфічнай базы па прабле-

ме, але пры больш глыбокім даследаванні тэмы высвятляецца, што праблема да канца яшчэ не даследавана і патрабуе пільнай ўвагі спецыялістаў.

Адной з першых работ, дзе між іншым разглядаюцца падзеі Казацка-сялянскай вайны, стала праца “Гісторыя русаў”. Аўтар не вылучае падзеі на Беларусі з агульнага кантэксту барацьбы казакоў супраць каталіцкага засілля і польскага панавання [1].

Спробу асэнсавання падзей 1648-1651 гг. на Беларусі у сярэдзіне 50-х гг. XIX ст. зрабіў польскі гісторык Э. Катлубай, які, разглядаючы жыццёвы шлях Я. Радзівіла, не мог абмінуць праблемы Казацка-сялянскай вайны [2]. Аўтар, абапіраючыся на мемуарную літаратуру XVII ст., дастаткова падрабязна асвятліў разгортванне баявых дзеянняў на Беларусі і іх ход. Разглядаючы падзеі вайны праз апісанне жыцця Я. Радзівіла, даследчык схіляецца да характарыстыкі падзей на Беларусі XVII ст. як часткі вайны ўкраінскага казацтва супраць польскага ўрада. Э. Катлубай відавочна сімпатызуе ўрадаваму лагеру, таму народны рух на Беларусі ён разглядае як мяцеж нізоў праваслаўнага веравызнання супраць дзяржавы – Рэчы Паспалітай. Праца Э. Катлубая з’яўляецца бадай што адзіным навуковым даследаваннем, у якім падрабязна разглядаецца праблема Казацка-сялянскай вайны менавіта на беларускай зямлі.

Расійская гістарыяграфія XIX ст., асэнсоўваючы гістарычнае мінулае далучаных у канцы XVIII ст. тэрыторый “заходнерускага краю”, не магла абмінуць падзей сярэдзіны XVII ст. на новадалучаных тэрыторыях. Пры гэтым, расійскія даследчыкі, такія, як С.М. Салаўёў, В.В. Ключэўскі і інш. пераважную ўвагу звярталі на падзеі на Украіне, бо вайну на Беларусі не лічылі самастойнай з’явай, разглядаючы яе як водгук падзей на ўкраінскіх землях. Асобныя звесткі прысвечаны асвятленню падзей Казацка-сялянскай вайны на Беларусі падаюць М. Каяловіч, Д. Бантыш-Каменскі, П.М. Бацюшкаў, П. Шчабальскі, М.В. Без-Карніловіч [3], якія, даследуючы ўсю мінуўшчыну Беларусі, прадстаўляюць падзеі 1648-1651 гг. як барацьбу праваслаўных нізоў супраць каталіцкай польскай дзяржаўнай сістэмы. У аснове народнага руху на Беларусі аўтары бачуць перш за ўсё этнарэлігійны фактар.

Пэўную ўвагу да падзей на Беларусі звярнулі прадстаўнікі ўкраінскай гістарыяграфіі XIX ст. у асобах М.І. Кастамарава і П.А. Куліша [4]. Украінскія гісторыкі, даследуючы перыяд “хмяльніччыны” на Украіне, разглядаюць падзеі 1648-1651 гг. на Беларусі як адзін з флангаў барацьбы ўкраінскіх казакоў супраць палякаў. М.І. Кастамараў падкрэслівае нацыянальна-рэлігійны фактар вайны на Украіне і аўтаматычна пераносіць яго на беларускія паветы ВКЛ. Цікавай прадстаўляецца думка П.А. Куліша аб існаванні трох відаў “русаў” – палякарусаў, літварусаў і маскварусаў. Ён крытыкуе М.І. Кастамарава як “казацкага панегірыка”, разглядае “хмяльніччыну” на Украіне як барацьбу за пэўныя прывілеі казакам, як асабістую помсту Хмяльніцкага. Даследчык лічыць, што “далее Бреста разбой казацкі не пранікнуў на Белоруссию”, з прычыны адсутнасці тут сацыяльнай базы для паўстання.

Са станаўленнем нацыянальнай гістарыяграфічнай канцэпцыі айчынныя даследчыкі, імкнучыся асэнсаваць гістарычны лёс Беларусі, не маглі не звярнуць ўвагу на з’яўленні казацкіх загонаў на Беларусі і разгортванні масавага народнага руху на Палессі і ў Падняпроўі. Першым сярод беларускіх даследчыкаў прысвяціў сваю ўвагу азначаным працэсам В. Ластоўскі ў першым дзесяцігоддзі XX ст [5]. Даследчык у сваёй аглядай рабоце “Кароткая гісторыя Беларусі” разглядае падзеі ў ВКЛ сярэдзіны XVII ст. як барацьбу палякаў і казакоў, да якіх далучыліся шырокія пласты беларускага грамадства.

У 20-я гг. XX ст. не мог абмінуць сваёй увагай беларускую “хмяльніччыну” і такі беларускі гісторык, як У.М. Ігнатоўскі [6]. У.М. Ігнатоўскі разглядае падзеі на Беларусі сярэдзіны XVII ст. як “казацка-мужыцкае” паўстанне, якое разгарнулася пад уплывам “ўкраінскага фактару”. Даследчык паказвае, што на Беларусі супрацьстаялі дзве сілы: казакі і нізы беларускага насельніцтва – з аднаго боку, і літоўска-беларуская шляха – з другога. Нацыянальна-рэлігійны фактар адыходзіць на другі план, першаснае значэнне набывае класавы фактар. Разам з тым характарыстыка барацьбы “мужыкоў” супраць мясцовых “паноў” паказвае ўнутраную барацьбу ў беларускім грамадстве, якая хаця і была інспіравана знешнім фактарам, тым не менш з’яўлялася дастаткова самастойнай з’явай.

Трэба канстатаваць, што да канца 20 гг. XX ст. сур’ёзных работ, прысвечаных даследаванню менавіта прычын і перадумоў, разгортвання, ходу вайны 1648-1651 гг. не з’явілася.

Важным крокам у гэтым накірунку сталі работы беларускага і ўкраінскага гісторыка Л.І. Акіншэвіча, які абгрунтоўвае думку аб наяўнасці не толькі казацтва на Беларусі, але і менавіта беларускага казацтва [7]. На жаль, даследчык асноўную ўвагу сканцэнтраван на падзеях другой паловы XVII ст., мала асвятліўшы сацыяльную барацьбу на Беларусі ў сярэдзіне стагоддзя.

У 30 гг. XX ст. з'явіліся першыя сур'ёзныя навуковыя работы, адной з асноўных мэтаў якіх з'яўляецца даследаванне і аналіз падзей сярэдзіны XVII ст. на Беларусі. Першыя з гэтай серыі работ належаць беларускаму гісторыку В.К. Шчарбакову [8]. Даследчык, абпіраючыся на работы М.І. Кастамарава і архіўныя крыніцы, прасочвае развіццё падзей на Беларусі, разглядае іх прычыны і перадумовы і прыходзіць да высновы аб класавым характары “сялянскіх паўстанняў”. Даследчык падвергнуў крытыцы У.М. Ігнатоўскага, Л.І. Акіншэвіча за празмерны “нацыяналізм” і, разглядаючы сялянскі рух на Беларусі ў цэлым, вызначае храналагічныя рамкі “Сялянскай вайны” 1648-1654 гг.

У вызначаным В.К. Шчарбаковым кірунку працягнуў даследаванне тэмы І.Ф. Лочмель [9]. Вялікім станоўчым момантам работы з'яўляецца выкарыстанне даследчыкам шырокага кола крыніц, пераважна паведамленняў памежных расійскіх ваяводаў і шпіёнаў у Маскву, а таксама казацкіх летапісаў. Аўтар прызнае класавы характар барацьбы і схіляецца да высновы аб імкненні беларускага народа разам з украінскім народам вызваліцца з-пад “польскага панавання”. Каштоўнасць пры вывучэнні падзей сярэдзіны XVII ст. уяўляюць працы Х.Г. Шулякоўскага, які таксама вызначае падзеі на Беларусі як “народнае паўстанне” супраць “польскіх паноў” [10]. Аўтар выкарыстаў не толькі крыніцы расійскага паходжання, але і мемуарную літаратуру, дзённікі прадстаўнікоў шляхецкага боку. Даследчык у якасці асноўнага фактара барацьбы бачыць класавы супярэчнасці паміж эксплуатацыйным бокам, які вызначаецца тэрмінам “польскія паны”, і эксплуатаемымі масамі, ў выглядзе якіх даследчык бачыць беларускі народ. У работах І.Ф. Лочмеля і Х.Г. Шулякоўскага пачынае распрацоўвацца тэзіс аб існаванні ў сялянска-мяшчанскіх масах Беларусі папулярнай ідэі яднання з Расійскай дзяржавай, што, магчыма, звязана з гістарычнымі ўмовамі, у якіх працавалі абодва гісторыкі – 1939 г. У даваеннай беларускай гістарыяграфіі трывала замацаваліся храналагічныя рамкі “сялянскай вайны” або “вызваленчай барацьбы” 1648 – 1654 гг.

У пасляваенны перыяд свой уклад у даследаванне падзей сярэдзіны XVII ст. унёс М.Н. Пятроўскі [11]. Даследчык, выходзячы з класавых пазіцый, падкрэслівае фактар барацьбы беларускага народа супраць палякаў і літоўцаў у кантэксце вызваленчай вайны ўкраінцаў, не ўлічваючы пры гэтым беларускай спецыфікі. Ва ўжытак уводзіцца тэрмін “вызваленчая вайна беларускага народа”, якую гісторык непаруўна звязвае з адпаведнай вайной ўкраінцаў. Тэзіс аб існаванні беларускага казацтва, карані якога стаяць за падзеямі сярэдзіны XVII ст., абгрунтоўваў вядомы ўкраінскі гісторык Д.Л. Пахілевіч [12]. Асноўную ўвагу вучоны звярнуў на 50-60-я гг. XVII ст., разглядаючы папярэднія падзеі ў рамках канцэпцыі “вызваленчай вайны”.

Найбольшы ўклад у даследаванне тэмы ўнёс вядомы беларускі савецкі гісторык Л.С. Абэцэдарскі [13]. Працы даследчыка створаны на аснове грунтоўнага аналізу шырокага кола крыніц, у тым ліку раней не ўжываных. Аўтар падрабязна паказвае прычыны і перадумовы сацыяльнай барацьбы на Беларусі, разгортванне і ход падзей, падае багаты факталагічны матэрыял, трымаючы на ўзбраенні класавы падыход, праводзіць глыбокі аналіз і прыходзіць да наступай высновы: падзеі сярэдзіны XVII ст. на Беларусі з'яўляюцца барацьбой беларускіх сялянска-плебейскіх мас супраць польскага панавання, выкліканай класавымі супярэчнасцямі і абвостранай нацыянальна-рэлігійным прыніжэннем. Мэтаю барацьбы беларускага сялянства даследчык бачыць “уз'яднанне” з рускім народам”, прычым сам тэрмін “уз'яднанне” проціпастаўляецца тэрміну “яднанне”. Даследчык тлумачыць уведзены ім тэрмін “уз'яднанне” як яднанне зноў, падкрэсліваючы тым самым заканамернасць прагі народных мас Беларусі да збліжэння з Расійскай дзяржавай. Відавочным недахопам работ Л.С. Абэцэдарскага з'яўляецца аднабаковасць даследчыка і яго відавочная прыхільнасць да аднаго з канфрантуемых бакоў. Тым не менш, трэба адзначыць бяспрэчную заслугу вучонага ў распрацоўцы праблематыкі сацыяльнай барацьбы на Беларусі сярэдзіны XVII ст., і менавіта погляды Л.С. Абэцэдарскага на характар вайны панавалі ў беларускай савецкай навуцы 60-80-х гг. XX ст.

Цікавай з'яўляецца работа А.П. Арцюшэўскага, які разглядае падзеі сярэдзіны XVII ст. на Беларусі як частку агульнага антыфеадальнага руху сярод усходнеславянскіх народаў [14]. Даследчык паспрабаваў звязаць у агульнае цэлае сацыяльную барацьбу на Беларусі, на Украіне і ў Расіі, што ў адносінах да апошняй выглядае даволі сумнеўна. Аўтар вылучае два паралельныя працэсы – антыпрыгонніцкую барацьбу і вызваленчую вайну, падкрэсліваючы супадзенне гэтых працэсаў.

Фрагментарны факталагічны матэрыял, прысвечаны сацыяльнай барацьбе ў беларускіх паветах ВКЛ у 1648-1654 гг., былі асветлены ў пасляваенны час ў шэрагу краязнаўчых работ прысвечаных гістарычнаму мінуламу Рэчыцы, Магілёва, Слуцка, Слоніма і інш. [15].

Асобныя аспекты сацыяльнай барацьбы прадстаўлены ў работах Б.Ф. Поршнева, Я.Н. Мараша, М.А. Ткачова [16]. Б.Ф. Поршнеў як спецыяліст у міжнароднай абстаноўцы ў Еўропе падчас Трыццацігадовай вайны даў характэрны характэрны знешнепалітычнага становішча Рэчы Паспалітай напярэдадні “хмяльніччыны”. Цікавы матэрыял, прысвечаны становішчу каталіцкага касцёла ў ВКЛ і стаўленню да яго дзейнасці пэўных пластоў беларускага насельніцтва, змяшчаюць работы Я.Н.Мараша. Даследчык лічыць, што сацыяльны выбух на Беларусі ў сярэдзіне XVII ст. у вялізнай меры з'яўляецца наступствам дзейнасці каталіцкага касцёла ў традыцыйна праваслаўных рэгіёнах Вялікага княства. У якасці крытычнай заўвагі можна выказаць меркаванне, аб пэўнай тэндэнцыйнасці аўтара і яго прадуманасці і аднабаковасці ў дачыненні да ролі каталіцкага касцёла на Беларусі. Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх гарадоў разглядаецца ў рабоце З.Ю. Капыскага. Даследаванне прадстаўляе цікавы матэрыял, які дазваляе разгледзець сацыяльна-эканамічныя перадумовы ліхалецця XVII ст. Пэўную інфармацыю, якая дазваляе найбольш поўна раскрыць сацыяльную барацьбу, прадстаўляе манаграфія М.А. Ткачова, прысвечаная абарончым збудаванняў на Беларусі. Канцэпцыя аб вызваленчым характары вайны на Беларусі 1648-1654 гг. прасочваецца ў работах беларускага гісторыка А.П. Ігнатоўскага і расійскага гісторыка А.М. Мальцава [17], хаця абодва вучоныя паставілі ў якасці прадмета даследавання падзеі больш позняга перыяду. Украінская гістарычная навука савецкага перыяду не звярнула вялікай увагі на падзеі сярэдзіны XVII ст. на Беларусі, засяродзіўшы сваю ўвагу на разгортванні сацыяльнай барацьбы на Украіне, разглядаючы беларускую “хмяльніччыну” як складовую частку вызваленчай вайны ўкраінскага народа супраць палякаў.

У пачатку 90-х гадоў акцэнт на антыфеадальны характар сацыяльнай барацьбы на Беларусі сярэдзіны XVII ст. зрабіў вядомы беларускі гісторык В.І. Мясешка [18]. Храналагічныя рамкі вайны звужаюцца з 1648 па 1651 гг., а сама падзея атрымала назву “Антыфеадальная вайна 1648-1651 гг. на Беларусі”. Гэты пункт гледжання быў замацаваны ў найбольш аўтарытэтай навукова-папулярнай працы сярэдзіны 90 – х гг. “Нарысах гісторыі Беларусі” [19].

Разам з гэтым у гістарычнай навуковай літаратуры пачалі распаўсюджвацца погляды на падзеі на Беларусі 1648-1651 гг. як казацкае ўварванне, суправаджаемае мецяжом часткі беларускага насельніцтва. Падобную пазіцыю занялі беларускія гісторыкі В.К. Чаропка і М.І. Ермаловіч. Асабліва цікавым даследаваннем з'яўляецца манаграфія В.К. Чаропкі, які, падобна Э. Катлубаю, асвятліў пазеі сярэдзіны XVII ст. праз прызму жыццёвага шляху Я. Радзівіла. У якасці “экспартаванай” з Украіны з'яві бачыць казацка-сялянскую вайну на Беларусі У.Е. Снапкоўскі [20].

Цікавае меркаванне выказаў беларускі гісторык А.А. Макушнікаў, які, даследуючы мінулае Гомеля, разглядае вайну 1648-1651 гг. як антыфеадальную і грамадзянскую, апускаючы пры гэтым на другі план яе вызваленчыя матывы [21]. Інтэрэс даследчыка ўяўляюць некаторыя крыніцы, прадстаўленыя ў рабоце.

З сярэдзіны 90-х гг. ва ўжытак стаў уваходзіць тэрмін “Казацка-сялянская вайна”, які разумее пад сабой цэлы спектр фактараў, паўплываўшых на развіццё і ход вайны, абагульняе ў сабе казацкія ўварванні ў ВКЛ, паказачванне беларускага сялянства, стыхійныя паўстанні ў беларускіх гарадах. Аднымі з першых у беларускай вучэбнай літаратуры гэты тэрмін сталі выкарыстоўваць П.А. Лойка і Г.М. Сагановіч [22]. Аднак разам з гэтым у гістарычнай навукай і вучэбнай літаратуры існуе плуралізм думак адносна выкарыстання тэрмінаў “Антыфеадальная вайна”, “Вызваленчая вайна”, “Казацка-сялянская вайна”. Гэта праявілася

асабліва яркая ў створаных напрыканцы ХХ ст. гісторыка-дакументальных хроніках гарадоў і раёнаў Беларусі, дзе фрагментарна разглядаюцца падзеі 1648-1651 гг. [23].

Напрыканцы ХХ ст. шэраг беларускіх гісторыкаў вярнуліся да прынятай раней канцэпцыі аб нацыянальна-вызваленчым характары вайны, пашыраючы яе храналагічныя рамкі да 1653 г. Актуальнасць далучэння да Расіі тут адыходзіць на другі план у параўнанні з поглядамі Л.С. Абецэдарскага, але разам з тым падкрэсліваецца “гістарычная прагрэсіўнасць вызвалення Беларусі ад польскай улады”. Падобнае бачанне падзей сярэдзіны XVII ст. на сённяшні дзень прадстаўлена ў работах Я.Н. Грашчанка, У.І. Маліноўскага [24].

Пэўную цікавасць да падзей 1648-1651 гг. на Беларусі на прыканцы ХХ ст. сталі праўляць прадстаўнікі ўкраінскай гістарычнай навукі. Яшчэ на пачатку гэтага стагоддзя В. Ліпінскі, разглядаючы жыццё М. Крыжэўскага, дастаткова шырока асвятліў падзеі Казацка-сялянскай вайны на Беларусі [25]. Не вылучаючы падзеі 1648-1651 гг. на Беларусі з кантэксту Нацыянальна-вызваленчай вайны, украінскі гісторык Ю.А. Мышык даследуе асобныя аспекты вайны ў беларускіх паветах ВКЛ, засяроджваючы ў асноўным увагу на дзеянні казакоў на Беларусі [26]. Работы ўкраінскага даследчыка грунтоўна разглядаюць шырокае кола крыніц, у тым ліку новых і цяжка даступных. Пэўную цікавасць уяўляе сумесная работа Карніенкі М.П. і Крывашэі В.В., прысвечаная асвятленню дзейнасці асобных казацкіх ваенначальнікаў [27]. Фрагментарныя звесткі аб падзеях на Беларусі ў сярэдзіне XVII ст. знаходзяцца ў даследаванні П.В. Пірыга, прысвечаным асвятленню падзей адпаведнага перыяду на Чарнігаўшчыне, І.П. Крып’якевіча, В.А. Галабуцкага [28].

Працэсы, якія праходзілі на Беларусі ў 1648-1651 гг. пры даследаванні сумежных падзей закралі польскія і літоўскія гісторыкі, хаця вылучэння вайны ў беларускіх паветах ВКЛ з агульнага ракурсу “ўкраінскай хмяльніччыны” польскай гістарыяграфіяй не практыкуецца. Найбольш каштоўнай работай, якая дазваляе ў пэўнай меры даследаваць падзеі 1648-1651 гг. на Беларусі, з’яўляецца манаграфія Ю. Можы, прысвечаная разгляду дэмаграфічнага становішча ў ВКЛ у другой палове XVII ст. [29]. Фрагментарна цікавая для даследчыка Казацка-сялянскай вайны інфармацыя прадстаўлена ў артыкулах З. Войціка, манаграфіі Н.Дэйвіса, Польскім біяграфічным слоўніку [30]. У літоўскай гістарыяграфіі праблема казацка-сялянскай барацьбы ў беларускіх паветах ВКЛ застаецца маладаследаванай [31].

На аснове праведзенага ў прадстаўленам артыкуле даследавання можна зрабіць наступныя высновы:

- на працягу XIX – XX ст. праблема сацыяльнай барацьбы на Беларусі, якая вылілася ў грандыёзнае па сваіх маштабах паўстанне, знаходзіла адлюстраванне ў польскай, беларускай і ўкраінскай гістарыяграфіі;
- у гістарыяграфіі адбываецца эвалюцыя поглядаў адносна асноўных фактараў, якія прывялі да сацыяльнага выбуху на Беларусі – ад этнарэлігійных да класавых супярэчнасцей;
- былі зроблены спробы тэрміналагізацыі падзей на Беларусі сярэдзіны XVII ст. як “Казацка-мужыцкага паўстання”, “Сялянскай вайны”, “Вызваленчай вайны”, “Антыфеадальнай вайны”, “Казацка-сялянскай вайны” і на сённяшні дзень адзінага вызначэння яшчэ не існуе;
- у гістарыяграфіі па-рознаму вызначаюцца храналагічныя рамкі адкрытай сацыяльнай барацьбы на Беларусі ў сярэдзіне XVII ст.: 1648-1654 – у даследаваннях беларускіх і ўкраінскіх гісторыкаў ХХ ст.; 1648-1651 – у даследаваннях беларускіх вучоных канца ХХ – пачатку ХХІ ст.;
- тэма Казацка-сялянскай вайны на Беларусі патрабуе далейшай распрацоўкі і пільнага даследавання падзей, аналізу працэсаў, асвятлення асобных, раней не вылучаных аспектаў, пераасэнсавання некаторых фактаў, вызначэння вынікаў вайны на аснове прыняцця гістарызму і аб’ектыўнасці.

Abstract. The Cossacks and peasants war which took place in Belarus in 1648-1651 became the most striking manifestation of social struggle. All Belarus Polesye and Podneprovie was in hands of the Ukrainian Cossacks and Belarusian insurgent peasants. This article studies the historiography of the Cossacks-peasants war.

Літаратура

1. Історія русів / Укр. пер. І. Драча; передм. В. Шевчука. – Київ, Рад. Письменник, 1991.
2. Kotłubaj E. Życie Janusza Radziwiłła. – Wilno–Witebsk, 1859.
3. Коялович М. Лекции по истории Западной России. – М.: Тип. Бахметьева, 1864. – 393, 42 с. табл.; Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Ч.1: М.: Тип. С. Селивановского, 1830. – XX, 444/1/ с.: ил., 1 карта; Белоруссия и Литва. Историческая судьбы Северо-Западного края. Съ высочайшего соизволения издано при министерстве внутренних делъ П.Н. Батюшковымъ. – СПб: Тип Товарищества “Общественная польза”, 1890. 183 с.; Щебальский П. Рассказы о Западной Руси. – М.: въ тип. Русскихъ ведомостей, 1864. – 102 с.; Историческія свѣденія о примечательнѣйшихъ мѣстахъ въ Белоруссіи съ присовокупленіемъ и другихъ свѣдений къ ней же относящихся. Составлены Ген.- Маіоромъ Мих. Осип. Безъ-Корниловичемъ. – СПб.: Въ тип. II Отд. Собств. Е.И.В. Канцеляріи, 1855
4. Костомаров Н.И. Материалы и исследования. Богдан Хмельницкий. М.: “Чарли”, 1994. – 768 с.; Кулишъ П.А. Отпаденіе Малороссіи ть Польши: Въ 3 т., Т.2. – М.: Университетская тип., 1888.
5. Ластоўскі В.Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. – Мн.: “Універсітэцкае”, 1993.
6. Ігнатоўскі У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі/ Уступ. Арт. А.П. Грыцкевіча; Камент. І заўвагі Э.Н. Гнеўкі. – 5-е выд. – Мн.: Беларусь, 1992.
7. Акіншэвіч Л. Казачтва на Беларусі: (Гіст.-юрыдычны нарыс)// Польша, 1927. – № 1.; Акіншэвіч Л. Беларускае казачтва ў украінскай гістарыяграфіі // Польша, 1929, № 6.
8. Щербак В.К. Крестьянское движение в Белоруссии XVI и XVII вв.// Историч. сборник. 1935. – №4. – С. 5-35.; Шчарбакоў В.К. Сялянскі рух і казачтва на Беларусі ў эпоху феадалізма. – Мн.: Выд-ва БелАН, 1935.
9. Лочмель И.Ф. Очерк истории борьбы белорусского народа против польских панов. – М.: Воениздат, 1940.
10. Шуляковский Х.Г. Из истории борьбы белорусского народа с польским панством в XVII веке.// Уч. Записки ЛГУ. 1940. Т. 67. С. 94-116; Шуляковский Е.Г. Участие белорусского народа в освободительной войне 1648-1654 годов // Вопросы истории, 1954. – № 5. – С. 33-43.
11. Петровский Н.Н. Освободительная борьба украинского и белорусского народов против польских захватчиков. Богдан Хмельницкий. – М.: Воениздат, 1946. – 64 с.
12. Похилевич Д.Л. Белорусское казачество // Наукові записки Львівського державного ун-та ім. Ів. Франка. Т. XLIII. Вип. 6. 1957. – С. 145-172.
13. Абецедарский Л.С. Борьба белорусского народа за воссоединение Белоруссии с Россией в середине XVII века // Воссоединение Украины с Россией. Сб. статей. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 440 с.; Абецедарскі Л.С. Барацьба ўкраінскага і беларускага народаў за ўзеднанне з Расіяй у сярэдзіне XVII века. – Мн., 1954; Абецедарский Л.С. Борьба народных масс Белоруссии против феодально- крепостнического и национально-религиозного гнёта в конце XVI – первой половине XVII в. // История Белорусской ССР.: В 2 т. Т. 1. 2-е изд., доп. – М.: Изд-во АН БССР, 1961. – 656 с.; Абецедарскі Л.С. Вызваленчая вайна беларускага народа. Барацьба за ўзеднанне з Расіяй. (1648-1667) // Гісторыя Беларускай ССР. У 5 т. Т.1. Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму. / Рэдкал. К.І. Шабуня (гал. рэд.) і інш. – Мн.: “Навука і тэхніка”, 1972. – С. 293 – 328; Абецедарский Л.С. Белоруссия и Россия. Очерки русско-белорусских связей второй половины XVI – XVII в. / Под ред. З.Ю. Копыского. – Мн.: “Вышэйш. школа”, 1978.
14. Артюшевский О.П. Совместная антикрепостническая борьба трудящихся масс России, Украины и Белоруссии: вторая половина XVI – 60-е годы XVIIст. – К.: “Вища школа”, 1987.
15. Унецкі Б. Речица. – Мн.: Госиздат БССР, 1963. – 72 с.; Могилёв. Энциклопедический справочник. – Мн.: “Белорусская Советская Энциклопедия” им. П.Бровки, 1990. – 475 с.; Грыцкевіч А.П. Древний город на Случи. – Мн.: Польша, 1985. –

158 с., ил. – (По родному краю); Мелешко В.И. Слоним (исторический очерк). – Мн.: Госиздат БССР, 1962.

16. Поршнева Б.Ф. К характеристике международной обстановки освободительной войны украинского народа 1648-1654 годов // Вопросы истории. 1954, №5. – С. 44 – 58; Мараш Я.Н. Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви. – Мн.: “Вышэйшая школа”, 1969. – 200 с.; Мараш Я.Н. Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1595 - 1795). – Мн.: “Вышэйшая школа”, 1971. – 272 с. Копыцкий З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. – Мн.: Наука и техника, 1975. – 192 с.; Ткачѳв М.А. Замки Белоруссии. – Мн.: Полымя, 1987.

17. Игнатенко А.П. Борьба белорусского народа за воссоединение с Россией. (Вторая половина XVII – XVIII в.). – Мн.: Изд-во БГУ, 1974. – 192 с.: ил.; Мальцев А.Н. Россия и Белоруссия в середине XVII века. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974.

18. Мялешка В.І. Антыфеадальная вайна 1648-1651 на Беларусі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т.1. А – Беліца / Беларус. Энцыкл., Рэдкал.: М.В. Біч і інш.; Прадм. М. ткачова; Маст. Э.Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн, 1993.

19. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х ч. Ч.1./ М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн.: Беларусь, 1994.

20. Чаропка В. Уладары Вялікага княства. – Мн.: Полымя, 1996. – 638 с.; Чаропка В. Лоеўская бітва // Беларуская мінуўшчына. 1995.- № 4.- с. 22-24; Ермаловіч М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. – Мн.: “Беллітфонд”, 2000. – 448 с.; Снапкоўскі Гісторыя знешняй палітыкі Беларусі: Вуч. дапам. Для студэнтаў: У 2 ч. Ч.1. Ад пачатку дзяржаўнасці да канца XVIII ст. – Мн.: БДУ, 2003.

21. Макушников О.А. Гомель с древнейших времѳн до конца XVIII века. – Гомель: РУП “Центр научно-технической и деловой информации”, 2002.

22. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да 1996 г.: У 3 т. Т. 1. Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г./ Анішчанка Я.К., Галенчанка Г.Я., голубеў В.Ф. і інш. – Мн.: Бел. навука, 1997. – 430 [1] с.: іл.; Лойка П.А. Гісторыя Беларусі XVI – XVIII стст.: Вучэб. Дапам. Для 7-га кл. агульнаадукац. шк. / Пад рэд. Г.Я. Галенчанкі. – Мн.: Нар. асвета, 1998. – 214 с.: іл.; Лойка П.А. Гісторыя Беларусі XVI – XVIII стст.: Вучэб. Дапам. Для 7-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. Сярэд. адукацыі, з бел. і рус. мовамі навучання / П.А. Лойка, Пад рэд. П.Ф. Дзмітрачкова, У.А. Сосны. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2004. – 191 с.: іл., карт.; Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мн.: “Энцыклапедыкс”, 2001.

23. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Петрыкаўскага р-на / Рэд.-укл. В.Р. Феранц. – Мн.: Ураджай, 1995. – 639 с.: [8] л. іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Мазыра і Мазырскага р-на / Укл. М.А. Капач, В.Р. Феранц. – Мн.: Мастац. літ, 1997. – 574 с.: іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Магілёва / Беларус. Энцыкл.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; Маст. Э.Э. Жакевіч – Мн.: БелЭн, 1998. – 496 с.: іл.; Памяць: Светлагорск і Светлагорскі р-н. Гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. У 2 кн. Кн 1. / Укл. П.П. Рабянок; Рэдкал: У.Дз. Бурачонак і інш. – Мн.: Беларусь, 2000. – 511 с.: іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Нараўлянскага р-на. – Мн.: БЕЛТА, 1998. – 448 с.: іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Лельчыцкага р-на. – Мн.: Паліграффармленне, 2002. – 606 с.; іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Чачэрскага р-на. – Мн.: БЕЛТА, 2002. – 622 с.: іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Жыткавіцкага р-на / Рэд.-укл. В.Р. Феранц. – Мн.: Ураджай, 1994. – 767 с.: [8] л. іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Хойніцкага р-на / БелЭн. Рэдкал.: М.А. Ткачоў (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелЭн, 1993. – 383 с.: іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Веткаўскага р-на. У 2 кн. Кн. 1. – Мн.: БЕЛТА, 1997. – 376 с.: іл.; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Рэчыцкага р-на. У 2 кн. Кн. 1. / Укл. П.П. Рабянок. – Мн.: Беларусь, 1998.

24. Трешенко Я.Н. История Беларуси: Учебное пособие для студентов вузов. Ч.1. – Могилѳв, МГУ им. А.А. Кулешова, 2003. – 174 [1] с.; Малиновский В.И. История белорусской государственности: Учебное пособие для студентов вузов, слушателей системы последипломного образования. – Мн.: Беларусь, 2003.

25. Липинський В. Твори. Т.2. – Філадельфія, 1980.

26. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. – Дніпропетровськ: ВПОП “Дніпро”, 1996. – 262 с.; Мицик Ю. Речица в роки Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. (За Даними табірною щоденника Януса Радзивіла) // Трэція Міжнародныя Доўнараўскія чытанні. Рэчыца, 14-15 верасня 2001 г. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 2002. – С. 217-280; Мышык Ю. Палкоўнік Ілля Галотаі Загальская бітва 1649 г. у святле новых дакументаў // Спадчына, 2002. – № 5-6. С. 64-75; Мицик Ю. Рідня Богдана Хмельницького у Речицькому краю // Чацвёртыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні. Рэчыца, 18-19 верасня 2003 г. У 2 ч. – Ч.2.: Рэчыца ў часе і прасторы. 790 год заснавання горада / Рэд. кал.: В.М. Лебедзева (адк. рэд.) і інш.–Гомель: УА “Гду імя Ф. Скарыны”, 2004. – С. 75-81; Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. Книга 2. – Київ: Вид-во “ВІК”, 2004.

27. Корнієнко М.П., Кривошея В.В. Персональний склад старшини правобережних полків (1648-1676 рр.). – К.: ІІЕД НАНУ, 2000.

28. Чернігівщина у Визвольній війні українського народу. 1648-1654 рр. / П.В. Піріг. – К.: НМК ВО, 1993.

29. Morzy J. Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w 2 połowie XVII wieku. – Poznań, 1965.

30. Wojcik Z. Nowa praca o pierwszych powstaniach kozackich // Kwartalnik Historyczny. – Warszawa: PWN, 1986. Rocznik XCIII. – № 1 S. 187-193; Davies N. Boże Igrzysko. Historia Polski. T. 1. – Kraków: Znak, 1992. – 816 s.; Polski słownik biografii Wyd. PAN – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1987.

31. Lietuvos valstibė XII – XVIII a. Str. Rinkinyš. – Vilnius, Liet. Istorios inst., 1997.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 23.11.05